

GEMELE DIN DACIA ROMANĂ ÎNTRE MODĂ, ECONOMIE ȘI RELIGIE

Ana Hamat

Cuvinte cheie : sticlă, pietre semi prețioase, bijuterii, religie, confecționare

Key Words: glass, semi- precious stones, jewellery, religion, fashion

Abstract:

Roman gems are used in jewelry art to beautify jewellery. These pieces are made from glass and semi-precious stones and they are called gems and cameos. We are following a new approach in studying the ring stones from Dacia in order to establish the connection between fashion and economy in the roman society from this part of the Empire. Using glass instead of expensive materials is due to the fact that Roman citizens were considered to be merchants, these products being intended for the middle and poor classes as findings lets us know. The recent studies show that these products were also used by the peregrini and other were mean to be sent in Barbaricum. The 27 pieces presented in this article were discovered in five places from Dacia, such as Porolissum, Romula, Micia, Gherla, Tilișoara, Deva and Cinciș in places like forts, towns and necropolis. Gems were made in a large period of time, between the second and the third centuries, being the heritage of a long evolution. The decorative elements proves once again a circulation of both handicrafts-men/masters and models which makes the fashion very gainful in the roman world. This trade was quite profitable enough to merit the effort to come in a border province like Roman Dacia.

Bijuteriile reprezintă o formă specifică de cultură spirituală și materială specifică a unui popor sau a unei etnii¹. În acest mod definea Ivana Popović bijuteriile într-un articol apărut în 2003 în care remarcă și faptul că bijuteriile reprezintă o parte a costumului cu destinație practică, care indică poziția proprietarului, rangul său social, fie locul său în familie, sau chiar gradul în armată și zeii pe care acesta îi slăvește². Acesta este motivul pentru care susținem afirmația lui M. Gramatopol atunci când acesta enunță că „așa cum arta oficială romană avea caracterul său publicitar-propagandistic al unui afiș politic, parura feminină trebuia să anunțe de la distanță condiția socială și materială a familiei căreia aparține purtătoarea”³. Martore tăcute ale schimbărilor politice, sociale și economice, bijuteriile reflectă credințele populației autohtone, dar și moda cuceritorului roman. Bijuteriile pot fi considerate un indicator subtil a modului și a limitei romanizării⁴.

Tributare unor vechi influențe, aceste piese de podoabă reflectă în același timp și trăsături greco-romane⁵, fiind un element de civilizație antică. Simbolistica bogată ascunsă în forma⁶ și materialul unei bijuterii este rezultatul unei evoluții, gradate în societatea romană de întâlnirea cu ideile și valorile popoarelor supuse. Articolul de față readuce în discuție

¹ Popović 2003, p. 41.

² Popović 2003, p. 41.

³ Gramatopol 1991, p. 191.

⁴ Laing 1997, p. 8.0

⁵ Popović 2003, p. 41.

⁶ Johns 1996, p. 7.

douăzeci și șapte de piese, descoperite pe teritoriul Daciei romane cu scopul de a stabili dacă poate exista o legătură între sacru și profan, păstrată rezidual în semnificațiile legate de fiecare piesă în parte. Deși piesele au fost publicate în studii de specialitate sau doar în simple note în cadrul revistelor de profil, lipsa unui studiu unitar la nivelul provinciei își face simțită lipsa. În completarea acestei afirmații mai menționăm și publicarea la nivelul anilor '70 a celor mai multe dintre ele, în lipsa unei analize chimice pertinente, care nu a fost făcută decât mult mai târziu după aproape două decenii⁷. Acest ultim articol a stabilit cu o mai mare precizie tipul de material din care au fost lucrate gemele aflate în colecția muzeului din Zalău. Ceea ce se poate imputa acestui studiu este lipsa oricărei corelații cu decorul în sine și stoparea unei cercetări promițătoare în momentul când era nevoie de ea. Gemele și cameele au mai făcut parte și din lucrări de sinteză axate pe arta bijuteriilor romane în România, lucrări care suferă însă de "prea mult suflet", locul oferit acestor bijuterii fiind total neîncăpător pentru bogăția de simboluri ascunse în decorul gemelor⁸.

Alături de carențele de publicare ale pieselor, demersul nostru s-a lovit și de greutatea inerente pieselor publicate într-o epocă în care tehnologia pozelor de calitate era încă un deziderat pentru cercetătorul român.

Un lucru interesant în arta romană în general, iar la subiectul tratat de noi în particular, îl reprezintă faptul că într-o bijuterie regăsim foarte multe influențe, care coexistă și se îmbină în același timp. Alături de influența greacă asupra artei etrusce și a acesteia din urmă în arta bijuteriilor republicane, se reflectă tot mai puternic, stilul populațiilor cucerite în măsura avansării stăpânirii romane. Astfel, de cele mai multe ori, imaginea ascunde un amalgam de credințe și practici care fac din încercarea de datare a specialistului, o misiune foarte greu de îndeplinit. Greu de încadrat, bijuteriile reprezintă o problemă în datarea exactă. Datorită faptului că diferențierea lor tipologică este foarte greu de făcut, fiind considerate obiecte de tezaur.

Modul de execuție descris în prezentul catalog este relativ simplu, dar în același timp presupune atât știința specialistului cât și migala artistului. Piese de sticlă - doar una la număr⁹, aveau ca mod de realizare turnarea în tipar, romanii nu au cunoscut tehnica gravării mecanice a sticlei, astfel că piesele de sticlă puteau fi realizate prin procedeul amintit¹⁰, procedeul realizării acestor artefacte este turnarea pastei calde de sticlă în casete care aveau imprimat pe fundul acestora imaginea solicitată sau dorită a fi reprodusă. În cazul de față turnarea în tipar, reprezintă modul în care erau confecționate aceste pietre de inel.

Pietrele semiprețioase, cu o duritate mai mică erau realizate prin debitare și apoi decorul prin gravare. Gravarea în adâncime sau în relief a pietrelor prețioase, în scopul de a obține sigilii sau podoabe este un meșteșug¹¹, care a avut ca rezultat apariția glipticii în cadrul artelor minore. Pasiunea pentru astfel de piese, exista în cadrul aristocrației romane, exemplarele mai scumpe fiind colecționate pentru valoare lor¹², calitatea unor astfel de piese nu ținea atât de materialul din care erau realizate, cât mai ales de măiestria meșterului care realiza decorul-o adevărată minune antică a cărei realizare putea dura chiar și ani de zile. Diferența dintre pietrele de inel realizate din sticlă și cele realizate din materiale prețioase se simțea în mare măsură la preț, pragmatismul roman manifestându-se încă o dată.

Pietrele de inel folosite în lumea romană se pot împărți în funcție de materialul din care sunt confecționate, astfel:

⁷ Ghiurca 1994, p. 227.

⁸ Pantazi 1998, p.43; Hadiji- Vasinca 2007, p. 201- 206.

⁹ Este vorba despre piesa cu numărul de catalog 24, provenind de la Gherla a fost identificată în anii '90 ca fiind o piatră de carneol și nu o sticlă cum s-a crezut inițial (vezi Ghiurca 1994, p. 227) .

¹⁰ Băluță 1994, p. 347.

¹¹ Gramatopol 1991, p. 14.

¹² Gramatopol 1991, p. 54.

- pietre de inel executate din pietre naturale, corindoanele și cuarț.
- pietre de inel din sticlă.

Despre pietre prețioase și semiprețioase vorbește și Plinius cel Bătrân în Cartea XXXVII, din *Naturalis Historia*, care este dedicată în întregime glipticiei. Originea gemelor și apariția acestora la Roma, formarea glipticiei cu atelierele și gravorii sunt subiecte tratate pe larg de către autor la începutul acestei cărți. Ceea ce este foarte interesant, este faptul că Plinius oferă 56 de exemple de pietre prețioase și semiprețioase între care regăsim diamantul, rubinul, smaraldul ametistul, opalul, alături de chihlimbar sau cristal de stâncă. Variantele diferitelor pietre, triplează aproape numărul exemplurilor, variind ca și tip, în funcție de regiunea în care au fost descoperite sau în care le-a comercializat¹³, sau chiar în funcție de culoare lor. Marea majoritate a exemplurilor conțin în denumire și numele unei zeități¹⁴. Acest lucru este legat de latura apotropaică a acestor pietre.

Ani întregi s-a perpetuat discuția despre originea locală a materialului din care au fost realizate gemele descoperite pe teritoriul Daciei romane. Astfel, au fost identificate de către cercetătorii în domeniu câteva zone. Materialele naturale folosite puteau proveni de pe teritoriul provinciei Dacia, atât din zona munților Banatului¹⁵, cât și din zona Carpaților Meridionali¹⁶, sau din zona Munților Apuseni¹⁷. În acest ultim caz, se pare că se încadrează materialul mai multor geme – care nu sunt prezente în catalogul de față, descrise de doamna L. Țeposu Marinescu în 1973 și reanalizate de V. Ghiurca în 1994¹⁸. Pe baza analizelor de laborator s-a stabilit proveniența carneolului din munții Trascăului.

Pentru mărgelile din piatră semiprețioasă de la Porolissum a fost realizat un studiu, care propunea printre altele și localizarea unor surse interne de proveniență pentru materia primă. Prin urmare :

- calcedonie se găsește în zona Munții Metaliferi, Gutâi, Carpații Orientali¹⁹;
- carneolul se găsește în zona Munți Apuseni- Brad, Teherău²⁰.

Același articol publicat în 1994 mai stabilea și proveniența din afara granițelor Daciei pentru *intaglia* cu numărul de catalog 8²¹, publicată în 1973, mai precis un lapislazuli provenit din zăcămintele existente pe teritoriul Afganistanului, de azi²². În aceeași ordine de idei, celebra cameea Orghidan a fost lucrată în sardonix indian²³, probabil într-un atelier în afara Daciei.

Prin urmare, la nivelul materiei prime se poate vorbi de o coexistență pașnică a importurilor cu exploatarea resurselor locale, cunoscute și pe vremea romanilor, așa cum au demonstrat analizele de laborator. Cu toate acestea, pentru meșterii din Dacia materia primă locală scădea cu mult costurile finale ale pieselor, fapt care putea duce la o lărgire a nișei de piață în economia provincie și implicit la creșterea profitului personal. Interesantă ar putea fi situația, dacă analizele de laborator s-ar putea extinde și la alte colecții, probabil că am mai găsi materie primă de proveniență locală.

Dintre materialele naturale, se pare, că la realizarea pieselor au fost preferate calcedoniile- în mai multe variante, desigur această alegere a meșterilor- credem că reflectă

¹³ Piatra cartagineză se comercializa în această cetate, vezi Plinius NH, 37, 103.

¹⁴ Există pietre denumite *Iovis gemmae*, Plinius NH, 37, 170.

¹⁵ Pantazi 1998, p. 44.

¹⁶ Tudor 1967, p. 225.

¹⁷ Ghiurca 1994, p. 224.

¹⁸ Țeposu- Marinescu, Lako 1973, p. 529- 531, nr. cat. 13, 35, 36, 52 și o camee cu nr. de inv. 2; Ghiurca 1994, p. 227.

¹⁹ Stoicovici 1982, p. 42.

²⁰ Stoicovici 1982, p. 43.

²¹ Țeposu- Marinescu, Lako 1973, p. 528, nr. cat. 8.

²² Ghiurca 1994, p. 227.

²³ Țeposu- Marinescu 1994- 1995, p. 109.

într-o mare măsură piața de desfacere din punctul de vedere al posibilităților economice ale cumpărătorilor. Dintre cele douăzeci și cinci de piese prezentate de noi, nouă sunt calcedonii translucide monocromatice (carneol)²⁴, nouă sunt calcedonii opace (jaspis)²⁵, trei calcedonii policromatică-onix²⁶ și agată²⁷, una este un sardonix²⁸ și patru nu au materialul menționat²⁹, deoarece piesele sunt astăzi pierdute, doar mulajele în ceară au mai rămas mărturie a existenței lor. Cele mai multe geme sau camee sunt lucrate în carneol³⁰ cu o largă întrebuințare pe perioada secolelor II- III, jaspul era considerat un material magic, cel de culoare verde a fost folosit în glictica romană începând cu secolul al II-lea³¹, fiind mai ales uzitat începând cu secolul al III-lea³².

Deși în catalogul de față o singură gemă este lucrată din pastă de sticlă, nu trebuie subestimată prezența sticlei în cadrul materialelor folosite pentru realizarea pieselor. Ea se leagă mai ales de folosirea gemelor ca și sigilii³³. Pastele de sticlă folosite în arta glicticiei nu dispar în a doua jumătate a sec. I p. Ch. așa cum opina Furtwangler, mai mult am putea spune că ele se încetățnesc odată cu provincializarea Imperiului³⁴.

Legată de materialul de execuție este și culoarea. Culoarea roșie, considerată agresivă simbolizează forța vieții, dominația, chiar violența asociată cu pasiunea carnală³⁵. Brunul și galbenul simbolizează spiritul de asociere, blândețea și milostenia, galbenul fiind asociat cu Ceres³⁶. Verdele este asociat cu Venus, simbolizând natura, vigoarea, pacea și siguranța³⁷.

Majoritatea pieselor prezentate de noi sunt de culoare roșie- cincisprezece piese³⁸, două piese sunt de culoare maro- brun³⁹, o singură piesă este de culoare închisă⁴⁰, o piesă are culoarea verde⁴¹ și opt nu au culoarea menționată⁴² de către sursele studiate de noi.

Cu siguranță că la nivelul unei provincii aflată la granița Imperiului, cum este Dacia, piesele foarte scumpe sunt destul de puține, cele mai multe dintre ele sunt piese mici, cu o tehnică de prelucrare mulțumitoare, probabil o parte dintre ele au văzut lumina în atelierele provinciale, lucrate de către meșteri locali sau poate de către meșteri itineranți⁴³. Sursa de modele pentru creația glictică o reprezintă atât caietele de modele pentru monumente funerare⁴⁴, cât și emisiunile monetare, multe dintre aceste piese fiind tributare astfel propagandei imperiale, mai ales în secolele II- III⁴⁵. Existau, de asemenea în circulație mulaje ale pieselor importante, mulaje de care meșterii se puteau servi pentru a satisface

²⁴ Nr. de cat. 1, 4, 7, 11, 12, 21, 22, 23, 26.

²⁵ Nr. de cat. 2, 3, 5, 8, 13, 15, 16, 25, 27.

²⁶ Nr. de cat. 14.

²⁷ Nr. de cat. 6 și 10.

²⁸ Nr. de cat. 9.

²⁹ Nr. de cat. 17, 18, 19, 20.

³⁰ Carneolul de diferite nuanțe este cel mai uzitat material de gravorii antinci, vezi Țeposu- Marinescu 1965, p. 91.

³¹ Țeposu- Marinescu, Lako 1973, p. 15.

³² Țeposu- Marinescu 1965, p. 104.

³³ Țeposu- Marinescu 1965, p. 91.

³⁴ Completând-o pe doamna L. Țeposu- Marinescu, că sticla începe să fie folosită mai ales începând cu perioada sec. II- III, ca efect al decăderii glicticiei, Ibidem.

³⁵ Vertemont 2000, sv. *Culori- roșu*.

³⁶ Vertemont 2000, sv. *Culori- galben, brun*.

³⁷ Vertemont 2000, sv. *Culori- verde*.

³⁸ Nr. de cat. 1, 3, 4, 5, 7, 8, 11, 12, 13, 15, 16, 21, 22, 23, 26.

³⁹ Nr. cat. 2, 24

⁴⁰ Nr. cat. 6.

⁴¹ Nr. cat. 27.

⁴² Nr. cat. 9, 10, 14, 17, 18, 19, 20, 25.

⁴³ Gramatopol 1991, p. 55.

⁴⁴ Gramatopol 1991, p. 85.

⁴⁵ Gramatopol 1991, p. 77.

cerințele clientelei mai pretențioase⁴⁶. Probabil chiar piese mai vechi erau folosite pe post de model⁴⁷, de cele mai multe ori imitatorul nu înțelegea mesajul complex oferit de piesa mai veche, așa că imitația era mai slabă calitativ în raport cu originalul⁴⁸.

Un rol important juca și esteticul în raport cu prețul bijuteriei. Mai ales în ceea ce privește exemplarele din sticlă, unde piesele se executau în serie, meșterul inspirându-se din modele aflate la îndemână⁴⁹ sau albume de modele⁵⁰. O altă variantă de inspirație acceptată sunt emisiunile monetare⁵¹, fapt demonstrat în cazul gemelor valabil- în opinia noastră și pentru pietrele de inel din sticlă așa cum arată descoperirile arheologice de pe tot cuprinsul Imperiului Roman.

Contextul arheologic în care au fost descoperite gemele nu este din păcate menționat de cele mai multe ori. Astfel, de bijuterii ies la iveală în contexte arheologice din cele mai variate, morminte sau case particulare⁵² și țin mai mult de sfera privată a vieții. Pietrele de inel reprezintă obiecte de podoabă purtate în tandem cu alte materiale, fiind deseori fixate în metal, sau pe haine⁵³, dincolo de valoarea intrinsecă a obiectului în sine – dată de material, regăsim o varietate de proprietăți terapeutice, oculte și religioase⁵⁴, care atestă folosirea lor de către cei vii, dar și ca parte a inventarului funerar. Din păcate, pentru noi nici studiul publicat de d. Tudor în 1967 și nici studiile publicate mai târziu de L. Țeposu- Marinescu pentru colecția de geme a Muzeului din Zalău și pentru cea a Muzeului din Cluj nu menționează contextul în care au fost descoperite. Tot ceea ce se menționează este localitatea de proveniență, presupunând astfel că undeva pe teritoriul așezării antice, sau al castrului, au fost descoperite piesele în cauză. O excepție o reprezintă piesa descoperită în cursul săpăturilor executate în anii 1961- 1962, în inventarul mormântului nr. 3 din mica necropolă de la Cinciș⁵⁵.

Forma pieselor este în majoritatea cazurilor ovală și mai rar rotundă sau octogonală. Prin urmare douăzeci și șase de piese au formă ovală, doar una singură este de formă octogonală⁵⁶. Deși forma octogonală nu este foarte des folosită, o mai regăsim și la o piesă provenită de la Porolissum⁵⁷, decorată tot cu imaginea unui animal. Suprafața este la cele mai multe geme plată- 12 piese⁵⁸, 3 au suprafața bombată⁵⁹, iar restul nu au menționată forma suprafeței de către sursele bibliografice. Suprafața este plană sau bombată reprezintă un element caracteristic gemelor datate în sec. I- II⁶⁰.

Funcționalitatea unor asemenea bijuterii a fost mult discutată de-a lungul timpului, concluziile la care s-a ajuns au perpetuat antagonismul dintre principalele idei pe această temă. Printre autorii antici, care remarcă folosirea inelelor, a *intagliilor* ca pecete se remarcă

⁴⁶ Țeposu- Marinescu 1994- 1995, p. 119.

⁴⁷ Țeposu- Marinescu 1965, p. 107.

⁴⁸ Țeposu- Marinescu 1959, p. 466.

⁴⁹ Suntem de acord cu afirmația A. Pantazi în ceea ce privește crearea gemelor și credem că cel puțin în ceea ce privește predispoziția atât a meșterului, cât și a comanditarului din Dacia pentru producția în serie în detrimentul unicității, pietrele de inel fiind asemănătoare prin tehnica de producere, a formelor, culorilor și chiar a modului în care sunt decorate, (Pantazi 1998, p. 43).

⁵⁰ Existența caietelor de modele în Dacia a fost demonstrată de către M. Crînguș- Balaci, (vezi Crînguș- Balaci 2007, p. 69- 75).

⁵¹ Tudor 1967, p. 225.

⁵² Tudor 1967, p. 224.

⁵³ Tudor 1967; această informație ar fi mult mai corectă, dacă în locul cuvântului „ haine” am putea folosi mai degrabă cuvântul materiale.

⁵⁴ Pantazi 1998, p. 44.

⁵⁵ Nr. de cat. 25.

⁵⁶ Nr. de cat. 16.

⁵⁷ Țeposu Marinescu, Lako 1973, 11, nr. cat. 46.

⁵⁸ Nr. cat 1, 7, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20.

⁵⁹ Nr. cat. 8, 11, 24.

⁶⁰ Marinescu 1960, p. 532.

Iuvenal care descrie acest obicei în satira a XIII- „semnătura și pecetea din onixul blestemat”⁶¹.

Astfel , o primă concluzie aduce în discuție rolul de sigilii al pietrelor gravate⁶², fapt remarcat datorită unor litere care apar ca parte a decorului. Desigur că nu toate gемеle au fost folosite în acest scop, astfel că piesa cu numărul de catalog 8 este decorată prin gravare pe ambele fețe, prin urmare montarea ei trebuie să-i fi lăsat ambele fețe libere. Un al doilea punct de vedere se referă la geme ca și la bijuterii supuse capriciilor modei, dar și legilor nescrise care guvernează spiritualitatea romană. Secolele II- III sporesc valoarea apotropaică a pietrelor, prin urmare scade simțitor- în cele mai multe cazuri, calitatea decorului⁶³, cu toate acestea este puțin probabil ca proprietarii lor să nu fie interesați de simbolistica decorului⁶⁴.

Desigur că pentru sigilii se preferau probabil scene serioase sau chiar portrete, în timp ce pentru bijuterii limitele decorului nu existau⁶⁵. Funcționalitate unor asemenea bijuterii este prin urmare plurivalentă, pe de o parte se regăsesc între manifestările frumosului, iar pe de altă parte există latura funcțională și anume folosirea lor ca și sigilii personale⁶⁶.

Pentru a investiga această ultimă posibilitate este nevoie de studiul caracteristicilor fizice ale bijuteriei, pentru a încerca să scoți la iveală ceea ce în mod normal nu se observă cu ochiul liber- și anume implicațiile religioase și sociale ale piesei.

Studiul unei geme implică observarea cu mare atenție a decorului pe care aceasta îl poartă. Pentru omul roman, decorul unei geme trebuia să reflecte frumosul alături de calitatea apotropaică a gemei, de aceea în primul rând decorul trebuia să fie alcătuit din imagini și relativ de puține ori să aibă gravate cifre sau litere⁶⁷.

Pentru că articolul de față a avut ca și obiect de studiu prezența unor culte ale fertilității care implică natura- zeitățile prezente în următorul tabel- se regăsesc reprezentate pe anumite geme.

Nr. Crt.	DECOR	LOC DE PROVENIENȚĂ NR. CAT	TOTAL
1	Ceres	Micia- 2, 3 ; Romula- 6 ; Porolissum- 7, 8, 9	6
2	Spice de grâu- singure	Romula- 10 ; Porolissum- 24 ; Mica- 26, 27	4
3	Silvanus	Micia- 22	1
4	Pan	Porolissum- 11 ; Romula- 18 ; Cinciș - 25	3
5	Dionysos- Bachus	Tilișoara- 5	1
6	Liber	Porolissum- 4	1
7	Libera	Deva- 21	1
8	Bonus Eventus	Porolissum- 12, 13	2
9	Satyr	Romula- 20	1
10	Scene bucolice	Gherla- 1 ; Romula- 15, 17	3
11	Capra- singură	Romula – 16, 19	2
12	Decorul nu a fost determinat	Romula- 14 ; Micia - 23	2

⁶¹ Iuvenal, *Mustrea de cuget*, 13.

⁶² D. Tudor era de acord că o parte dintre geme au putut fi folosite pe post de sigilii, (Tudor 1978, p. 225).

⁶³ Țeposu-Marinescu 1965, p. 104.

⁶⁴ Țeposu- Marinescu 1960 b, p. 415.

⁶⁵ Tudor 1967, p. 227- 228.

⁶⁶ Richter 1920, p. 19.

⁶⁷ Richter 1920, p. 22.

CERES

La o primă vedere s-ar părea că cel mai bine reprezentată este zeița Ceres, care apare pe șase geme alături de atributele specifice. Admirația pentru zeiță ar putea fi susținută și de faptul că în Dacia principala ocupație era agricultura⁶⁸, cu toate îndeletnicirile pe care aceasta le presupune.

Ceres, zeița recoltei și a grâului în mitologia romană, provenită din împreunarea unei vechi zeități arhaice italice și zeița greacă Demeter. Caracterul feminist al zeiței ține strict de fertilitate, femeile ca și zeița sunt cele care dau viață. Astfel în Grecia antică *thesmophoriile* zeiței Demeter sunt sărbători numai pentru femei⁶⁹, iar în Roma *Cerealia* scotea pe străzi pentru rugăciuni matroane îmbrăcate în alb⁷⁰. *Ceres* pentru romani nu înseamnă însă un cult elitist⁷¹, dimpotrivă zeița patrona pe toți cei care se ocupau cu agricultura, de la cei care cultivă pământul la cei care fac comerț cu roadele lui.

În epoca imperială patrona pâine albă, serbată de romani prin jocuri *Ludi Cereris* sau *Cerialia* între 12- 19 aprilie⁷². Fiind considerată creatoarea recoltelor era invocată de frații Arvali în cadrul serbărilor Ambarvalia, ca zeiță care-i învață pe oameni semănatul, secerișul. Protejând viața vegetală în toate stadiile ei⁷³, zeița își extinde beneficiile și asupra vieții animale, căpătând valențe în cultul morților. Făcea parte din triada plebeiană împreună cu Liber Pater și Libera⁷⁴. Corespondenta sa greacă, Demeter era în calitatea sa de protector al vieții și protectoarea copiilor mici, dar și a căsătoriei⁷⁵. Zeița este reprezentată pe șase geme, de la Porolissum(3), Micia(2) și de la Romula(1).

La Porolissum atributele zeiței sunt în două cazuri spicele de grâu în asociere cu cornul abundenței și un obiect neidentificat, în al treilea caz alături de spice se află în mâna zeiței, un toiag. La Romula, Ceres poartă o cunună vegetală pe cap, un sceptru în mâna stângă și un buchet de spice în cea dreaptă. La Micia în ambele cazuri zeița are în mână spice asociate la piesa cu numărul de catalog 2, cu un toiag, iar la piesa cu numărul de catalog 3 cu cornul abundenței. Toate reprezentările păstrează spicele ca și atribut specific zeiței, apare și sceptrul de regină, ceea ce este puțin mai neobișnuit în reprezentările zeiței este asocierea ei cu cornul abundenței. Acest atribut este mai obișnuit pentru reprezentările Fortunei sau ale Abundantie și este împrumutat de Ceres de la acestea⁷⁶.

SPICUL DE GRÂU

Spicul de grâu apare ca și atribut al divinităților care protejează agricultura pe mai multe geme⁷⁷, ca și obiect principal al decorului apare în patru cazuri⁷⁸. Ca simbol agricol al renașterii spicul de grâu este asociat cu fertilitatea și implicit cu uniunea dintre doi oameni. Spicele afrontate, cu țepi lungi distincți reprezentați pe piesa cu numărul de catalog 10, pot fi percepute chiar ca și simbol sexual.

Piesa cu număr de catalog 24 descoperită la Romula prezintă imaginea a două mâini împreunate ce țin un mic buchețel format din trei spice și o floare de mac, deasupra se află incizată imaginea unui capricorn. În primul rând, se observă mâinile împreunate – simbol al

⁶⁸ Macrea 1969, p. 293.

⁶⁹ Eliade, Culianu 1993, p. 167.

⁷⁰ Vertemont 2000, sv. *Cerealia*.

⁷¹ Zeița avea printre adoratori chiar și militari, (Popescu 2004, p. 77).

⁷² Ovidiu, *Fasti*, IV.

⁷³ Lenormant, sv. *Ceres*, p. 1035.

⁷⁴ Kernbach 1989, sv. *Ceres*.

⁷⁵ Lenormant, sv. *Ceres*, p. 1041.

⁷⁶ Lenormant, p. 1071.

⁷⁷ Grâul este planta asociată cu Ceres, vezi Vertemont 2000, sv. *Flori*.

⁷⁸ Nr. cat. 10 și 24, 26, 27.

căsătoriei⁷⁹ și numărul par de plante din buchet, totul sub semnul zodiacal al capricornului – care poate reprezenta timpul fericitului moment⁸⁰. Spicele- simbol al zeiței Ceres sunt asociate aici cu o floare de mac poate fi considerată atribut fie al lui Apollo- simbolizând pasiunea fragilă, fie al lui Neptun sau Iunona – simbolizând visarea și trecerea timpului⁸¹. Apropierea de Iunona a acestui simbol o considerăm foarte fericită- Iunona pentru romani era zeița protectoare a căsătoriei. Prin urmare am putea considera că gema de la Porolissum se referă- prin simbolurile incizate la momentul fericit al căsătoriei- moment afla sub o zodie favorabilă și la fertilitatea asociată cu aceasta.

În portretistica funerară, macul simbolizează și inevitabilitatea morții⁸², fapt care credem noi nu se poate aplica în cazul de față. Pe lângă ipoteza de lucru enunțată mai sus, mai propunem încă un posibil răspuns la simbolul, care se ascunde în spatele acestei geme. Și anume, în general, în antichitate spicele de grâu împreună cu macii sunt simboluri asociate prin excelență cu Ceres⁸³, prin urmare proprietarul bijuteriei ar putea avea în comun cu simbolurile zeiței, obiectul activității fiind cultivarea sau comerțul cu cereale⁸⁴. O analogie aproape identică- doar că lipsește capricornul de pe piesa care se află în colecțiile Muzeului Brukenthal⁸⁵ din Sibiu (din păcate nu se cunoaște proveniența gemei antice).

Cele două geme provenite de la Micia au asociate în decor două simboluri străvechi: spicul de grâu și *kantharos*-ul. Nu mai insistăm asupra spicelor de grâu, aflate și aici în număr par- două sau patru și trecem la simbolul *kantharos*-ului- vas străvechi asociat de greci cu zeul vinului - Dionysos⁸⁶. Prin urmare simbolistica acestor piese poate fi interpretată în două feluri, fie prin frumusețea vieții- fertilitate și bucurie⁸⁷, sau perenitatea vieții- având în vedere că asocierea dintre *kantharos* și Dionysos este preluată de pe monumentele funerare⁸⁸.

În afara acestor piese, spicul de grâu, de această dată într-un singur exemplar, se regăsește și pe o piesă de la Romula⁸⁹ și într-o coroană de spice aflate pe capul unei femei gravat pe o gemă de la Apulum⁹⁰.

SILVANUS

Zeu complex, exponent al spiritului practic roman, Silvanus este un zeu cu un cult răspândit în tot Imperiul Roman. În general, adoratorii zeului se află în segmentul de populație care avea ca și obiect de activitate agricultura- așadar zeul poate fi considerat un protector al terenurilor cultivate, pădurilor și pășunilor – cultul lui căpătând un caracter agrest. În același timp, zeitatea protejează și casele țărănești⁹¹.

Un alt segment al adoratorilor zeului se află în rândul militarilor – gradați sau simpli soldați, dar și veterani⁹². Cultul lui se întrepătrunde în nenumărate rânduri cu cel al lui Faunus⁹³, Pan, Priap⁹⁴ sau chiar cu nimfele⁹⁵ ca și protector al vegetației. În această ultimă

⁷⁹ Țeposu – Marinescu, Lako 1973, p. 16.

⁸⁰ Zodia capricornului începe cu solstițiul de iarnă la 23 decembrie și era pentru romani o zodie de bun augur, - fiind zodia în care se născuse Augustus, vezi Țeposu- Marinescu, Lako 1973, p. 16; Vertemont 2000, sv. *Capricorn*.

⁸¹ Vertemont 2000, sv. *Flori- mac*.

⁸² Floca, Wolski 1973, p. 39, fig. 64.

⁸³ Lenormant, sv. *Ceres*, p. 1066..

⁸⁴ Porolissum este un oraș cu activități comerciale, fiind sediul vămii romane,(vezi Gudea 1996).

⁸⁵ Țeposu- Marinescu 1965, p. 102, nr. cat 55.

⁸⁶ Woysch- Meautis 1982, p. 69; Lenormant, sv. *Bachus*, p. 625.

⁸⁷ Prin asocierea dintre Ceres- fertilitate și Dionysos- bucuria de a trăi,(Ibidem, p. 617).

⁸⁸ Woysch- Meautis 1982, p. 69.

⁸⁹ Tudor 1967, p. 221, (vezi nota 39).

⁹⁰ Băluță 1971, p. 351.

⁹¹ Rusu 1973, p. 395.

⁹² Popescu 2004, p 104.

⁹³ Asemănarea se face în plan erotic, în cadrul mitologiei legate de zei, (vezi Rusu 1973, p. 395).

ipostază – de protector al vegetației îl descrie Ovidiu⁹⁶. În rândul provinciilor care l-au cinstit pe acest zeu, Dacia se situează pe locul doi după Pannonia Superior la numărul dedicațiilor⁹⁷, lucru care nu este de mirare dacă ne gândim că zeul era creditat cu onoarea de protector al oamenilor pe care i-a învățat agricultura și a îmblânzit pentru ei, animalele sălbatice⁹⁸. Pe lângă aceștia, pe adoratorii zeului îi mai putem regăsi și în rândul celor care au legătură cu pădurea⁹⁹. Jean Vertemont aduce în discuție ideea că acest cult era interzis femeilor¹⁰⁰. Credem că această afirmație ar putea să nu se verifice în Dacia, ca și argument aducem în discuție existența la Ulpia Traiana a reliefului care îl prezintă pe zeu înconjurat de nouă Silvanae¹⁰¹.

Pe primul loc în topul atestărilor din Dacia – care cuprinde 101 monumente în care este pomenit numele zeului, se află orașul Apulum cu 35 de monumente, urmat de Micia cu 22 de monumente¹⁰². Cu un număr mic de monumente Silvanus mai apare și la Alburnus Maior, Napoca, Ampelum¹⁰³, Potaissa¹⁰⁴, Ulpia Traiana, Porolissum și Tibiscum¹⁰⁵ cu o schemă de adoratori foarte variată, atât militari cât și civili.

În cazul de față, zeul este reprezentat pe o gemă de formă ovală cu decor incizat. Imaginea incizată este cea a lui Silvanus- nud- în mers spre stânga, în mâna dreaptă ține un cosor și în stânga o ramură de pin. Înfățișarea nudă a zeului nu este tocmai obișnuită, probabil fiind o influență greacă în arta romană¹⁰⁶.

Cosorul aflat în mâna dreaptă a zeului este un atribut obișnuit al acestuia¹⁰⁷ sugerând funcția de protector al viei, pe de altă parte ramura de pin din stânga sa nu face parte din reprezentarea obișnuită a zeului. Este adevărat că în unele cazuri pe reliefuri apare imaginea zeului flancat de copaci¹⁰⁸ - prin urmare credem că ramura de pin substituie copacii, referindu-se probabil la funcția de protector al pădurii.

PAN

Faunus, divinitate campestră în mitologia romană, protector al câmpurilor și al animalelor, protector al turmelor și al cirezilor. Era onorat în cadrul sărbătorilor *Faunalia*, în luna decembrie și *Lupercalia*, la mijlocul lunii februarie, fiind identificat mai târziu cu zeul grec Pan¹⁰⁹.

Pan, zeu pastoral în mitologia greacă, fiu al lui Hermes, era înfățișat ca un monstru cu înfățișare caraghioasă – o extensie animală a omului- țapul. Mai târziu, ocrotirea sa se extinde și asupra vânătorilor și crescătorilor de albine. Făcea parte din cortegiul lui Dionysos, fiind socotit un zeu afemeiat, care locuia în păduri unde putea pândi nimfele. După unele variante

⁹⁴ Pribac 2006, p. 49- 50.

⁹⁵ Vergilius, *Georgica*, 2.

⁹⁶ Ovidiu, *Metamorphoses*, 1.

⁹⁷ Pribac 2006, p. 51.

⁹⁸ Pribac 2006, p. 52.

⁹⁹ Pribac 2006, p. 54.

¹⁰⁰ Vertemont 2000, sv. *Silvanus*.

¹⁰¹ Piso, Rusu 1977, p. 156.

¹⁰² Pribac 2006, p. 55.

¹⁰³ Rusu 1973, p. 396.

¹⁰⁴ Rusu 1973, p.396.

¹⁰⁵ Pribac 2006, p. .55.

¹⁰⁶ Pribac 2006, p. 65.

¹⁰⁷ Pribac 2006, p. 64.

¹⁰⁸ Pribac 2006, p.64.

¹⁰⁹ Kernbach 1989, sv. *Faunus*.

era inventatorul naiului- *syrinx*, asimilat cu Faunus¹¹⁰ și asociat de către romani cu zodia capricornului¹¹¹.

În trei cazuri apare zeul Pan, la Porolissum, Romula și Cinciș. La Porolissum, zeul este reprezentat în pas de dans, în mână cu un toiag- *pedum* și flautul dublu, ipostază care se referă la Pan ca și însoțitor în cadrul cortegiului vesel al lui Bachus. Piesa de la Romula prezintă o ipostază mai puțin întâlnită a zeului în Dacia și anume lupta cu o capră- țap, în dreapta scenei fiind redat un *pedum*. Animal închinat lui Bachus, capra reprezintă aici sălbăticia, înfruntarea pe care o are cu Pan ne duce cu gândul la nebunia bahică în același timp distrugătoare, dar și creatoare de viață și de veselie.

În al treilea caz, piesa de la Cinciș, zeul este redat în pas de dans, în mână ținând un *syrinx* și un *pedum*.

În două cazuri, zeul este redat în pași de dans¹¹², alături de toiag- arma păstorilor, el fiind și protector al turmelor. În alt caz, afrontarea dintre el și un țap ne duce cu gândul la reprezentările de capre afrontate în luptă de pe monumentele grecești din sec. al IV-lea a. Chr¹¹³.

Gema cu numărul 18 are ca și analogie o piesă cu proveniența necunoscută, aflată în colecțiile Metropolitan Museum cu număr de catalog 81687¹¹⁴.

DIONYSOS- BACHUS

Dionysos fiul lui Zeus și al lui Semele, provine din regiunile muntoase ale Traciei și Frigiei, întruhidează străinul din oameni¹¹⁵. Sărbători ale lui Dionysos în Grecia antică sunt *Anthesteria*- la care cheful cu vin pentru spiritele morților era nelipsit¹¹⁶.

Bachus este în primul rând zeul vinului, protecția lui extinzându-se însă asupra vegetației – al arborilor fructiferi, al livezilor și al producției de fructe, în același timp al câmpurilor lucrate¹¹⁷, deci al fertilității pământului. În acest fel, el este asociat cu Demeter-Ceres¹¹⁸. Legat de fertilitate, zeul patronează umiditatea pământului¹¹⁹, apa este fluxului care creează și întreține viața. Latura civilizatoare a zeului este mai puțin vizibilă, legile lui guvernează societatea, relațiile dintre oameni și schimburile comerciale care au la bază fructele¹²⁰. Înconjurat în permanență de animale sălbatice cum sunt leul și pantera, dar și de ființe monstroase pe jumătate sălbatice- zeul este exemplul dualității vechilor religii. Binele și răul coexistă în natura lui. Sălbatic și civilizator el patronează viața, dar și moartea, fiind reprezentat sub formă de simboluri pe monumentele funerare¹²¹. În cazul de față imaginea zeului imperb, apare în arta romană ca o preluare din Grecia secolului IV. a. Chr¹²². În mână stângă ține un ciorchine de strugure iar în dreapta un obiect denumit flamură.

LIBER ȘI LIBERA

Liber Pater, vechi zeu italic al sporului, al înmulțirii, a fost identificat cu Bachus, iar Libera cu Proserpina¹²³. Onorați prin sărbătoarea *Liberalia*- din 17 martie, de care se leagă și

¹¹⁰ Kernbach 1989, sv. *Pan*.

¹¹¹ Vertemont 2000, sv. *Capricornul*.

¹¹² Pan este considerat un zeu vesel.

¹¹³ Woysch- Meautis 1982, p. 69.

¹¹⁴ Richter 1922, p. 111, nr. cat. 173.

¹¹⁵ Eliade, Culianu 1993, p. 164.

¹¹⁶ Eliade, Culianu 1993, p. 167.

¹¹⁷ Lenormant, sv. *Bachus*, p. 615.

¹¹⁸ Lenormant, p. 618.

¹¹⁹ Lenormant, p. 616.

¹²⁰ Lenormant, p. 617.

¹²¹ Woysch- Meautis 1982, p. 68.

¹²² Lenormant, sv. *Bachus*, p. 629.

¹²³ Lenormant, p. 638.

cultul falusului¹²⁴ confecționat din flori și expus la răscruce de drumuri¹²⁵. Liber Pater este invocat și ca zeu protector al terenurilor cultivate și al viticulturii, împreună cu paredra sa erau considerați protectorii viei¹²⁶. Majoritatea monumentelor din Imperiul Roman care pomenesc pe Liber și Libera provin din Dacia¹²⁷, în special din Dacia Superior- atestat fiind în centre precum Apulum¹²⁸, Potaissa¹²⁹, Ulpia Traiana¹³⁰, Micia¹³¹ dar și în Dacia Inferior¹³².

Ca și reprezentare, Liber se înscrie în categoria descrisă ca Bachus bărbos, care a fost abandonată treptat în iconografia lui Bachus începând cu sec. IV. a. Chr.¹³³.

Libera este o veche divinitate italică, paredra lui Liber, la origine divinitatea greacă Core, una dintre membrele triadei de la Eleusis. Redată cu o coroană din frunze de viță sau iederă¹³⁴.

Deși de cele mai multe ori sunt pomeniți împreună în Dacia, totuși în catalogul întocmit de noi există două piese diferite, una cu reprezentarea lui Liber, iar o a doua cu reprezentarea Liberei.

Pe gema, numărul din catalog 4 este reprezentat Liber sub forma unui bătrân demn, zeul poartă barbă, pe cap o cunună vegetală și este îmbrăcat cu un veșmânt lung care îi lasă brațul drept descoperit, în mâini, zeul ține un *thyrsos* și un *kantharos*, ambele asociate cu vinul, deci cu zeul vinului. Reprezentarea este clasică, fără nimic deosebit. Pe o altă gemă descoperită la Deva, fără să aibă un context arheologic clar- fiind probabil adusă în zonă, se află reprezentată Libera. Aceasta poartă un veșmânt lung, cu falduri și o pălărie plină cu plante și fructe pe cap. În mâna dreaptă ține un *thyrsos*.

BONUS EVENTUS

Bonus Eventus – întruchiparea succesului, ocrotitor al câmpurilor și al recoltelor¹³⁵, mai târziu invocarea lui asigură succesul acțiunii inițiate, devenind din acest motiv unul dintre zeii preferați ai soldaților¹³⁶. Reprezentat în general ca un tânăr, care ține în dreapta o pateră iar în stânga spice și un mac¹³⁷, zeul reprezintă forța vieții.

Cele două gema cu reprezentarea lui Bonus Eventus, provin ambele de la Porolissum¹³⁸. În ambele cazuri Bonus Eventus păstrează înfățișarea clasică descrisă mai sus, cu o singură excepție, în descrierea preluată de noi de la doamna L. Țeposu- Marinescu nu se vorbește despre maci.

Analogii pentru piesele prezentate mai sus se află în colecțiile americane Metropolitan Museum of Art¹³⁹ și în Franța la Musée des Antiquités Nationales¹⁴⁰.

¹²⁴ În antichitate falusul era simbolul regenerării, (vezi Vertemont 2000, sv. *Semne și embleme- falus*).

¹²⁵ Kernbach 1989, sv. *Liber Pater*.

¹²⁶ Pribac 2006, p. 52.

¹²⁷ Pribac 2006, p.52.

¹²⁸ IDR III/5, 1, 243.

¹²⁹ Bărbulescu 1994, p. 161.

¹³⁰ Popescu 2004, p. 77.

¹³¹ IDR III/3, 104.

¹³² Tudor 1978, p. 361.

¹³³ Lenormant, sv. *Bachus*, p. 629.

¹³⁴ Toutain, sv. *Libera*, 1191

¹³⁵ Robiou, sv. *Bonus Eventus* p. 737.

¹³⁶ Kernbach 1989, sv *Bonus Eventus*.

¹³⁷ Robiou, sv. *Bonus Eventus*, p. 737.

¹³⁸ Nr. cat. 12, 13.

¹³⁹ Richter 1922, p. 116-117, nr. cat. 187.

¹⁴⁰ Guiraud 1998, p. 136, nr. cat. 15.

SATYRII

Satyrii la început numai unul erau considerați fii lui Dionysos- Bachus, frați ai nimfelor și membri în cortegiul tatălui lor. Semi-zei rustici, jumătate om și jumătate țap-personificau în cultura romană instinctele animalice- brutalitate, lașitate, malițiozitate, lenea, lascivitatea¹⁴¹. Fiind pe jumătate animale întruchipau și pasiunea animalică pentru reproducere, incitând animalele și oamenii la reproducere. Caracterul lor agrest și libertatea de care se bucură¹⁴². Printre ocupațiile lor se remarcă culegerea strugurilor și prepararea vinului¹⁴³.

În catalogul de față figurează o singură piesă de mici dimensiuni cu reprezentarea unui satyr, de proveniență de la Romula¹⁴⁴. Reprezentarea este foarte simplă, semi-zeul poartă pe spate nebrida și un ciorchine de strugure în mâna dreaptă. Nuditatea alterată de nebrida provine din reprezentarea clasică- pe filieră grecească a divinității¹⁴⁵, strugurele reprezintă sursa veseliei, obiectul neidentificat din cealaltă mână ar putea fi un *pedum* sau un cosor de vie după obiectul activității aceste-i divinități, sau poate chiar un *syrinx*¹⁴⁶.

Din păcate piesa este azi pierdută, mulajul din ceară a fost publicat de către D. Tudor în 1967¹⁴⁷. Desenul atașat la corpul articolului l-am preluat din lucrarea profesorului D. Tudor și din păcate nu este cea mai bună reprezentare.

SCENE BUCOLICE

Astfel de scene sunt obișnuite în gliptica antică, popor pastoral, romanii au adoptat acest gen de reprezentări din mai multe motive. Pe de o parte, admirația față de viața simplă trăită la țară, iar pe de altă parte simbolistica pozitivă a acestor scene.

În catalogul de față am inclus trei piese de acest tip, provenite din săpăturile efectuate la Gherla și Romula.

Piesa descoperită la Gherla, cu numărul de catalog 1, a suscitat vii controverse în rândul specialiștilor. A fost considerată pe rând, o scenă bucolică¹⁴⁸, o satiră împotriva creștinilor¹⁴⁹ sau chiar o reprezentare de tip *grylloi*¹⁵⁰. Scena este compusă din două personaje aflate în mediul natural. Cele două personaje sunt un păstor cu trup de om și cap de măgar¹⁵¹ și un animal cu corp de capră și cap de femeie. Dinamismul reprezentării se bazează pe presupusa acțiune a personajelor și anume păstorul se pregătește să mulgă capra, mâinile întinse, iar capra este poziționată cu spatele la păstor, capul fiind întors în spate, înspre acesta. Erotismul sugerat de reprezentare nu poate fi negat, scene care să sugereze atracția sexuală sunt obișnuite în gliptica romană așa cum apare pe o plăcuță medalion aflată în colecția muzeului Brukenthal¹⁵². Percepția omului antic pentru astfel de scene este mult diferită de a omului modern. Pentru omul modern expunerea unor astfel de scene este considerat un lucru rușinos, pentru romani astfel de scene împodobeau termele, fiind considerate lucruri normale, exponente ale fertilității și ale frumuseții vieții¹⁵³. Interpretarea

¹⁴¹ Vertemont 2000, sv. *Satyr*.

¹⁴² Navarre, sv. *Satyr*, p. 1090-1102.

¹⁴³ Navarre, sv. *Satyr*, p. 1097.

¹⁴⁴ Nr. cat. 20.

¹⁴⁵ Navarre, sv. *Satyr*, p. 1099.

¹⁴⁶ Ibidem, p. 1099.

¹⁴⁷ Tudor 1967, p. 222-224 nr. 67, pl. 6/ 15

¹⁴⁸ Țeposu – David 1960, p. 531, nr. 50, Ghiurca 1994, p. 227; Ardevan 2008, p. 105, nr. 2, pl. LXXX.

¹⁴⁹ Ardevan 2005- 2006, p. 183, vezi nota 5.

¹⁵⁰ Ardevan 2005- 2006, p. 184.

¹⁵¹ Urechile sunt foarte vizibile.

¹⁵² Rodean 2002, p. 260, fig. 2.

¹⁵³ Un exemplu este gema cu numărul de catalog 19, din colecția Muzeului Brukenthal, care-l reprezintă pe Priap cu falusul în erecție, (vezi Țeposu- Marinescu 1965, p. 96).

pe care noi o propunem nu se îndepărtează cu mult de linia trasată de L. Țeposu Marinescu în 1960. Prin urmare credem că ar trebui să fi luat în considerare faptul că atât capra¹⁵⁴, cât și măgarul sunt animale închinat lui Bachus¹⁵⁵. Măgarul este în mod special un animal prezent în cortegiul zeului, de foarte multe ori Sileni- beți sunt cățărați pe spatele lui, astfel că simbolistica animalului se contopește cu aceste zeități- măgarul devenind un animal falic, care evocă prin urmare fertilitatea¹⁵⁶. Astfel, scena poate fi interpretată nu numai ca o simplă scenă bucolică, ci ca o reiterare a vieții vesele oferite de Bachus celor care îl urmează. Erotismul se întrepătrunde aici cu simbolurile fertilității.

Cele două geme rămase, provin amândouă de la Romula și sunt oarecum asemănătoare. Piesa cu numărul de catalog 15, are incizată imaginea unui păstor care mulge o capră sub ramurile unui pom. Asemănarea cu o gemă de la Gherla vine din modul de reprezentare al animalului, care întoarce capul privindu-l pe păstor.

A doua piesă descoperită la Romula (care astăzi nu se mai păstrează), în locul ei a rămas doar un mulaj de ceară, cu o scenă este aproape identică cu prima cu excepția faptului că animalul nu mai întoarce capul spre păstor. Toate cele trei scene, asemănătoare este posibil să fie creația unor ateliere locale¹⁵⁷.

CAPRA ȘI ȚAPUL

Animal chthonian, asociat cu muntele¹⁵⁸, prin extensie cu pădurea și zeii pădurii. Ca și simbolistică, capra și țapul reprezintă doza perfectă de sălbăcie – pericolozitate și blândețe-fertilitate prin asocierea sa cu omul. Parte a multor legende, asociate cu regele zeilor, dar și cu Bachus¹⁵⁹, capra capătă rol apotropaic, rol păstrat până azi de către tradiția populară.

Pielea caprei la greci avea rolul de al proteja pe purtător. Pornind de la legenda caprei Amaltheia¹⁶⁰, capra mai simbolizează fecunditatea, fertilitatea vegetației, țapul preluând componenta erotică¹⁶¹. Caprele – țapii afrontați îl evocă pe Dionysos¹⁶², țapul fiind prin excelență unul dintre acompaniatorii zeului.

Gemele descoperite la Romula¹⁶³, care prezintă două capre afrontate- gata de luptă au corespondent în portretistica ilustrată de arta greacă – chiar înaintea cuceririi romane. Pe monumentele funerare perechea de țapi este deseori asociată cu un kantharos. Gema cu numărul 19 este o variație a acestei teme iconografice, nuanța subtilă legată de perenitatea vieții și siguranța morții definește caracterul chthonian al cultului zeului și legătura acestuia cu misterele de la Eleusis¹⁶⁴.

O altă piesă, care prezintă incizată imaginea unei capre cu numărul 16, provine tot din săpăturile de la Romula. De data aceasta, capra se află singură, fiind surprinsă în fugă cu capul întors în spate spre ramura unui copac. Probabil că această gemă se leagă de asocierea animalului cu muntele și pădurea.

Alături de reprezentările caprelor singure, există și asocieri care au fost discutate împreună cu Pan sau în cadrul scenelor bucolice- cu oamenii, dovedind legătura dintre sălbăciea pădurii și umanitate.

¹⁵⁴ Woysch- Meautis 1982, p. 68.

¹⁵⁵ Aceasta contravine părerii exprimate de R. Ardevan că gema nu poate fi legată de nici un cult anume,(vezi Ardevan 2005- 2006, p. 185).

¹⁵⁶ Lenormant, sv. *Bachus* p. 621.

¹⁵⁷ Ardevan 2005- 2006, p. 185.

¹⁵⁸ Vertemont 2000, sv. *Capra*.

¹⁵⁹ Capra este unul dintre animalele sacrificate pentru zeul vinului,(vezi Lenormant, sv. *Bachus*, p. 620).

¹⁶⁰ Kernbach 1989, sv. *Amaltheia*.

¹⁶¹ Kernbach 1989, sv. *Capra*.

¹⁶² Woysch- Meautis 1982, p. 68.

¹⁶³ Nr. cat. 19 și 18.

¹⁶⁴ Woysch- Meautis 1982, p. 69.

Problema provenienței acestor geme, a comportat de-a lungul timpului diferite explicații. Astfel în 1960 L. Țeposu- David opina că nu putem vorbi despre ateliere locale în Dacia, gemele și cameele fiind produse de import¹⁶⁵.

Șapte ani mai târziu, profesorul D. Tudor remarca faptul că la Romula „pietrele de inel se găsesc peste tot”, inclusiv rebuturi și piese în curs de prelucrare, prin urmare aici ar putea exista un atelier¹⁶⁶, datat de profesor între a doua jumătate a secolului II și prima jumătate a secolului III¹⁶⁷.

Revenind asupra subiectului în 1973, L. Țeposu Marinescu exprimă posibilitatea ca la Porolissum să fi funcționat un atelier pentru gravarea gemelor¹⁶⁸. Prin urmare au fost identificate pe baza unor piese în curs de prelucrare și a existenței rebuturilor două ateliere care prelucrau pietre semiprețioase în Dacia, la Romula și la Porolissum. S-a mai presupus și existența unui atelier la Micia, pe baza faptului că, foarte multe piese provin de aici, dar această ipoteza nu a fost verificată până acum.

Însă unele dintre aceste geme sunt din sticlă. Sticla folosită în antichitate la realizarea pietrelor de inel, are valențe multiple care țin atât de economic cât și de social și deopotrivă de viața religioasă a omului roman. De la execuție la funcționalitate, aceste artefacte se deosebesc net de modelele mai scumpe din pietre semiprețioase, pe care le descrie în cartea a cincina, Martial, care ironizează averea mică a poetului în raport cu bogății vremii. Smaraltele, opalele, agatele se găsesc pe degetele unor astfel de bogătași¹⁶⁹, dar sufletul acestora rămâne gol. Efortul redus¹⁷⁰ pentru a produce și a turna sticla, făcea acest material ideal pentru realizarea bijuteriilor, prin urmare pietrele de inel puteau fi produse într-o *officina* de prelucrare a sticlei. Astfel, de centre de prelucrare a sticlei în Dacia regăsim la Tibiscum¹⁷¹, Romula¹⁷², Porolissum¹⁷³, Ulpia Traiana¹⁷⁴, Micia¹⁷⁵ sau Apulum¹⁷⁶. Un atelier de producere a sticlei rubin a fost descoperit la Dierna cu ocazia săpăturilor din 1968 și publicat de E. Stoicovici¹⁷⁷ zece ani mai târziu, din păcate nu se menționează descoperirea unei pietre de inel aici. Știm însă că în Dacia existau astfel de ateliere specializate în condițiile în care atât la Porolissum¹⁷⁸, cât și la Tibiscum se prelucrau atât pietre semiprețioase¹⁷⁹, cât și pietre de inel din sticlă¹⁸⁰.

Prin urmare, întrebare care se pune este, dacă producția de geme de sticlă poate fi alăturată celei de pietre semiprețioase în cadrul aceluiași centru economic, la fel ca și în cazul mărgelilor. Cazul Romulei, al Tibiscum-ului sau al centrului de la Porolissum este mai mult

¹⁶⁵ Țeposu- David 1960, p. 533.

¹⁶⁶ Tudor 1967, p. 224.

¹⁶⁷ Tudor 1967, p. 228.

¹⁶⁸ Țeposu- Marinescu, Lako 1973, p. 18.

¹⁶⁹ Martial, *Nestematele poetului*, 5.

¹⁷⁰ Comparativ cu gravarea pietrelor semiprețioase.

¹⁷¹ Benea 2004, p. 212.

¹⁷² Tudor 1978, p. 108.

¹⁷³ Existența unor piese în curs de prelucrare descoperite aici, pot susține producerea unor astfel de obiecte la Porolissum, (vezi Gudea 1989, p. 750, nr. cat. 18).

¹⁷⁴ Alicu 1989, p. 11.

¹⁷⁵ Vezi Petculescu, Alicu, Rădeanu, Egri, Mitar 2004, Vețel- Micia.

¹⁷⁶ Băluță 1979, 199.

¹⁷⁷ Stoicovici 1978, p. 245.

¹⁷⁸ N. Gudea avansează ideea realizării locale a gemelor de sticlă la Porolissum alături de mărgelile, (vezi Gudea 1989, p. 206).

¹⁷⁹ În atelierele de la Tibiscum, publicate de D. Benea, se confecționau atât mărgelile din pietre semiprețioase cât și din sticlă, iar la Porolissum au apărut atât geme de sticlă cât și din pietre semiprețioase.

¹⁸⁰ Piese de sticlă se produceau în ateliere de sticlărie, iar cele din piatră semiprețioasă necesitau experiența unui atelier de bijutier, (vezi Benea 2008, p. 147).

decât elocvent, mai ales că o parte din producția acestor centre aflate la granița Imperiului Roman era destinată barbarilor¹⁸¹.

Datarea acestor piese pune foarte mari probleme, în primul rând datorită faptului că nu este cunoscut contextul arheologic. Cu toate acestea s-a încercat o datarea pe baza analizei materialului, locului de proveniență, a formei și a decorului gemei. Piese care nu pot fi încadrate precis primesc o datare generală în secolele II- III, lucru întâmplat din păcate cu marea majoritate a gemelor. Ca și caracteristici, cele mai multe dintre ele sunt tributare schematismului inevitabil asociat producției de serie. Calitatea slabă a gemelor este un indiciu pentru decăderea acestor meșteșuguri în secolele II- III. Nu suntem de acord cu faptul că reprezentarea statică a divinităților este specifică secolelor II- III¹⁸², ipoteză confirmată de existența gemei cu număr 25 din catalogul nostru, pe care avem reprezentarea lui Pan în pas de dans. La acesta se mai adaugă și reprezentarea – tot a lui Pan de pe gema cu numărul 11.

Podoabelor romane trebuie să le recunoaștem și un rol funcțional, pe lângă cel al răspândirii frumosului. Parte integrantă a modei, tributare în mare măsură credințelor religioase, unele dintre gemele au primit și un rol practic, acela de a reprezenta semnătura personală a proprietarului lor.

În general piese mici, cu o tehnică mulțumitoare, acest gen de bijuterii nu depășesc tiparul stabilit de cercetători pentru secolele II- III. Toate gemele prezente în catalog sunt intalii, douăzeci și șase au formă rotundă, aproape jumătate au suprafața decorată de formă plană. Culoarea predominantă este roșie, iar materialul cel mai folosit este **carneolul**. Există și piese mai deosebite cum este cazul piesei cu numărul de catalog. 27, din jaspis de culoare verde. Decorul incizat prezintă teme mitologice, scene bucolice și chiar imaginea unor animale, fiecare dintre acestea ascunzând semnificații magice.

Cele mai multe reprezentări, dintre divinitățile care patronează fertilitatea, le are *Bachus*- 13 piese, provenind de la Romula (8 piese), Porolissum (2 piese), Gherla, Cinciș și Deva- câte o piesă¹⁸³. Situația nu trebuie să ne mire, existența viței de vie pe aceste meleaguri este documentată din antichitate. Testamentul de la Sucidava menționează două iugăre de vie lăsate moștenire pentru îngrijitorii mormântului proprietarului viei¹⁸⁴. Pe locul doi se află *Ceres* cu 10 reprezentări¹⁸⁵, câte patru la Micia și Porolissum și două la Romula. Faptul că geme cu zeița sau cu spicele de grâu apar la Porolissum se poate lega existența aici a unor negustori care comercializau grâne, la fel ca și următoarea divinitate- legat de *Ceres* prin aceleași simboluri (spicul de grâu și floarea de mac). *Bonus Eventus* este reprezentat de două ori, ambele geme provin de la Porolissum. *Silvanus* apare pe o gemă de la Micia, iar două geme au reprezentări neidentificate, dar care se leagă de această parte a religiei romane.

Cele mai multe piese din catalog provin de la Romula – 9. De la Porolissum avem 8 piese, de la Micia 6, iar de la Gherla, Cinciș, Tilișoara, Deva câte o piesă.

Cât reflectă decorul din credințele anticilor, în ce măsură prezintă indicii despre ocupațiile acestora, sunt întrebări la care am încercat să găsim un răspuns. Legate de cultul fertilității sau simple “ștampile”, gemele romane uimesc prin varietatea de răspunsuri posibile oferite întrebărilor noastre. Misterul care înconjoară viața foștilor lor proprietari le oferă o strălucire aparte care aduce cu sine o scurtă privire spre vremuri de mult apuse.

¹⁸¹ Există indicii că mărgelile din carneol și coral, descoperite în mormintele sarmatice, provin din atelierul de la Tibiscum, (vezi Benea 2007, p. 56).

¹⁸² Țeposu- Marinescu 1965, p. 107.

¹⁸³ La acest număr am ajuns după ce am luat în considerare, toate divinitățile aflate în cortegiul zeului, precum și animalele asociate cu acesta.

¹⁸⁴ CIL III, 14493; IDR. II, 187; Șandru 2003, p. 196-204.

¹⁸⁵ Șase reprezentări ale zeiței și patru ale spicilor de grâu.

CATALOG

1. **Piatră de inel;** pl. I, fig. I a și b

Loc de descoperire: Gherla;

Dimensiuni: d= 1, 40x 1,25 cm, gr= 0, 5 cm;

Material: carneol roșu¹⁸⁶;

Stare de conservare: exemplar întreg;

Calitate: slabă;

Tehnica: debitare, gravare;

Descriere: scenă bucolică, redată caricatural, un păstor cu cap de măgar mulge o capră cu cap de femeie;

Datare: prima jumătate a secolului III¹⁸⁷;

Bibliografie: Țeposu – David 1960, 531, nr. 50, Ghiurca 1994, 227; Ardevan 2005- 2006, 183- 187; Ardevan 2008, 105, nr. 2, pl. LXXX;

Loc de păstrare: MNIT, inv. V 4658;

2. **Piatră de inel;** pl. I, fig. 2

Loc de descoperire: Micia;

Dimensiuni: 13x 12 mm;

Material: jasp brun¹⁸⁸;

Stare de conservare: exemplar întreg;

Calitate: slabă;

Tehnica: incizare, șlefuire, execuția decorului este destul de stângace;

Descriere: piatră de formă ovală cu decor incizat; decorul prezintă imaginea zeiței Ceres cu *chiton* și *himation* pășind spre stânga, în mâna dreaptă are un spic, iar în dreapta sceptra de regină¹⁸⁹

Datare: sec.: II- III;

Bibliografie: Țeposu – David 1960, 528, nr. 9, fig 1/ 16; Popescu 2004, 77.

Loc de păstrare: MNIT nr. inv: 4632

3. **Piatră de inel;** pl. I, fig. 3

Loc de descoperire: Micia;

Dimensiuni: 13x 12 mm;

Material: jasp roșu¹⁹⁰;

Stare de conservare: exemplar întreg;

Calitate: slabă;

Tehnica: debitare incizare, șlefuire;

Descriere: piatră de formă ovală cu decor incizat; decorul prezintă imaginea zeiței Ceres cu *chiton* și *himation* pășind spre stânga, în mâna dreaptă ține un spic de grâu, iar în stânga ține cornul abundenței;

Datare: sec. II- III;

Bibliografie: Țeposu – David 1960, 528, nr. 10 fig 1/ 15;

Loc de păstrare: MNIT, nr. inv: 4744.

4. **Piatră de inel;** pl. I, fig. 4

Loc de descoperire: Porolissum;

Dimensiuni: 24x 19 mm;

Material: carneol roșu;

¹⁸⁶ Această piesă a aprins multe discuții în literatura de specialitate, L. Țeposu- David și R. Ardevan o consideră sticlă, iar V. Ghiurca în urma unor analize aprofundate o consideră carneol- părere la care am aderat și noi, (vezi Ghiurca 1994, p. 227).

¹⁸⁷ Ardevan 2005- 2006, p. 185.

¹⁸⁸ L. Țeposu- David o consideră jasp roșu, iar V. Ghiurca jasp brun, (vezi Țeposu – David 1960, p. 528, nr. 9; Ghiurca 1994, p. 227).

¹⁸⁹ Nu credem că este vorba de o lance, așa cum o descrie M. Popescu, (vezi Popescu 2004, p. 77).

¹⁹⁰ L. Țeposu- David o consideră carneol roșu, iar V. Ghiurca jasp brun, (vezi Țeposu – David 1960, p. 528, nr. 10; Ghiurca 1994, p. 227).

Stare de conservare: exemplar întreg;

Calitate: bună;

Tehnica: debitare, incizare, șlefuire,

Descriere: piatră de formă ovală cu decor incizat; Liber este reprezentat sub forma unui om bătrân, mergând spre dreapta, zeul are barbă și poartă pe cap o cunună, este îmbrăcat cu un veșmânt lung care îi lasă brațul drept descoperit, în mâna stângă ține un *thyrsos* iar în dreapta un *chantaros*;

Datare: sec. I¹⁹¹;

Bibliografie: Țeposu – David, 529, nr. 28, fig 2/ 28;

Loc de păstrare: MNIT nr de inv: 9155.

5. **Piatră de inel;** pl. I, fig 5

Loc de descoperire: Tilișoara;

Material: jasp roșu;

Dimensiuni: 12x 9 mm;

Stare de conservare: exemplar întreg;

Calitate: slabă;

Tehnica: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: piatră de formă ovală cu decor incizat; decorul prezintă imaginea lui Bachus nud sub înfățișarea unui om tânăr cu bucle în mers spre stânga, în mâna dreaptă ține o flamură și în stânga un ciorchine de strugure;

Datare: sec. II- III;

Bibliografie: Țeposu – David 1960, 529, nr. 27, fig 1/ 21;

Loc de păstrare: MNIT nr de inv: 4759.

6. **Piatră de inel ;**pl. I, fig 6

Loc de descoperire: Romula;

Dimensiuni: 11x 15 mm;

Material: cornalină de culoare închisă;

Stare de conservare: exemplar întreg;

Calitate: slabă;

Tehnica: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: piatră de formă ovală cu decor incizat; decorul prezintă imaginea zeiței Ceres în picioare îmbrăcată în chiton și himation, cu o cunună vegetală pe cap, cu un sceptru în mâna stângă și cu un buchet de spice în cea dreaptă;

Datare: sec. II- III;

Bibliografie: Tudor 1967, 217, nr. 34, fig 3/ 16;

Loc de păstrare: MRC f. n.i.

7. **Piatră de inel,** pl. I, fig 7

Loc de descoperire: Porolissum;

Dimensiuni: d- 9x 6 mm;

Material: carneol roșu;

Stare de conservare: exemplar întreg;

Calitate: slabă;

Tehnica: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: forma ovală, suprafața plană; Ceres cu *chiton* și *himation* – profil spre dreapta, în mâna stângă ține două spice de grâu, iar dreapta este ridicată și ține un obiect nedeterminabil în ea;

Datare: sec. III;

Bibliografie: Țeposu – Marinescu, Lako 1973, 7, nr. 21, pl. II/21;

Loc de păstrare: MJIAZ, inv. 408/1966.

8. **Piatră de inel;** pl. I, fig. 8

Loc de descoperire: Porolissum;

¹⁹¹ Țeposu- David 1960, p. 533.

Dimensiuni: d- 11x 8, 5 mm;

Material: jasp roșu;

Stare de conservare: exemplar fragmentar, colțul drept este rupt;

Calitate: slabă;

Tehnica: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: formă ovală suprafața ușor bombată, piatra prezintă decorație pe ambele fețe , pe avers este reprezentată Ceres, în mâna stângă cu un spic iar în cea dreaptă ține cornul abundenței, pe revers o furnică;

Dată: sec. II- III;

Bibliografie: Țeposu – Marinescu, Lako 1973, 7, nr. 23, pl. II/23;

Loc de păstrare: MJIAZ, inv. 264/1958.

9. Piatră de inel nu

Loc de descoperire: Porolissum;

Dimensiuni: d- 9x 7, 5 mm;

Material: sardonix;

Stare de conservare: exemplar fragmentar,

Calitate: slabă;

Tehnica: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: formă ovală suprafață plană, decorul o reprezintă pe Ceres din profil spre dreapta, în stânga ține sceptrul și în dreapta spice de grâu ;

Dată: sec. II- III;

Bibliografie: Țeposu – Marinescu, Lako 1973, 7, nr. 22, pl. II/22;

Loc de păstrare: MJIAZ, inv. 752.

10. Piatră de inel ; pl. I, fig. 9

Loc de descoperire: Romula;

Dimensiuni: 6x 8 mm;

Material: cornalină;

Stare de conservare: exemplar întreg;

Calitate: slabă;

Tehnica: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: piatră de formă ovală cu decor incizat; decorul prezintă imaginea a două spice simetrice cu țepii lungi;

Dată: sec. II- III;

Bibliografie: Tudor 1967, 221, nr. 34, fig 5/ 7;

Loc de păstrare: MRC f. n. i.

11. Piatră de inel; pl. I, fig. 10

Loc de descoperire: Porolissum;

Dimensiuni: - 11x 9 mm;

Material: carneol roșu;

Stare de conservare: exemplar întreg;

Calitate: slabă;

Tehnica: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: formă ovală suprafața ușor bombată, piatra prezintă reprezentarea zeului Pan în pas de dans spre stânga, în mâna dreaptă ține *pedum*, iar în stânga ține un ciorchine de strugure și flautul dublu, .

Dată: sec. II- III;

Bibliografie: Țeposu – Marinescu, Lako 1973, 9, nr. 36, pl. II/ 36;

Loc de păstrare: MJIAZ, inv. 408/1966.

12. Piatră de inel; pl. I, fig. 11

Loc de descoperire: Porolissum;

Dimensiuni: 11x 8 mm;

Material: carneol roșu ;

Stare de conservare: exemplar fragmentar;

Calitate: slabă;

Tehnica: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: formă ovală, suprafața plană, Bonus Eventus în profil spre dreapta, în mâna stângă ține o pateră deasupra unui altar iar în dreapta ține două spice de grâu;

Datare: sec. II- III;

Bibliografie: Țeposu – Marinescu, Lako 1973, 10, nr. 37, pl. II/ 37;

Loc de păstrare: MJIAZ, inv. 408/1966.

13. Piatră de inel ;

Loc de descoperire: Porolissum;

Dimensiuni: 8x 5 mm;

Material:jasp roșu ;

Stare de conservare: exemplar întreg;

Calitate: bună ;

Tehnica: debitare, incizare, șlefuire;;

Descriere: formă ovală, suprafața plană, Bonus Eventus în profil spre dreapta, în mâna dreaptă lăsată în jos ține spice de grâu iar în mâna stângă întinsă ține o pateră;

Datare: sec. II- III;

Bibliografie: Țeposu – Marinescu, Lako 1973, 10, nr. 38, pl. II/ 38;

Loc de păstrare: MJIAZ, inv. 264/1958.

14. Piatră de inel; pl. I, fig. 12

Loc de descoperire: Romula;

Dimensiuni: 12 x 15 mm;

Material: onix ;

Stare de conservare: exemplar fragmentar;

Calitate: slabă;

Tehnica: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: formă ovală, suprafața plană, un tânăr care înaintează spre dreapta și ține în mâna dreaptă un mănunchi de spice, iar în cea stângă doi struguri

Datare: sec. II- III;

Bibliografie: Tudor 1967, 213, nr. 16, pl. 2/ 15;

Loc de păstrare: MRC, inv. 2027.

15. Piatră de inel; pl. I, fig. 13

Loc de descoperire: Romula;

Dimensiuni: 10 x 13 mm;

Material: jasp cărămiziu ;

Stare de conservare: exemplar întreg;

Calitate: slabă;

Tehnica: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: formă ovală, suprafața plană, cu reprezentarea unui păstor care mulge o capră sub ramurile unui pom;

Datare: sec. II- III;

Bibliografie: Tudor 1967, 214, nr. 19, pl. 3/ 2;

Loc de păstrare: MRC, inv. 2277.

16. Piatră de inel; pl. II, fig. 14

Loc de descoperire: Romula;

Dimensiuni: 9 x 10 mm;

Material: jasp cărămiziu ;

Stare de conservare: exemplar întreg;

Calitate: slabă ;

Tehnica: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: formă octogonală, suprafața plană, cu reprezentarea unei capre fugind pe sub ramura unui copac spre care pare că întoarce capul;

Datare: sec. II- III;

Bibliografie: Tudor 1967, 214, nr. 20, pl. 3/ 3;

Loc de păstrare: MRC, inv.1930.

17. Piatră de inel; pl. II, fig. 15

Loc de descoperire: Romula;

Dimensiuni: 14 x 18 mm;

Material: mulaj ceară;

Stare de conservare: mulaj;

Calitate: slabă;

Tehnica: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: formă ovală, suprafața plană, cu reprezentarea unui păstor îmbrăcat cu o tunică scurtă , o mantie și o pălărie pe cap, îngenunchat se pregătește să mulgă o capră aflată lângă un copac răsturnat;

Datare: sec. II- III;

Bibliografie: Tudor 1967, 221 nr. 53, pl. 6/ 1;

Loc de păstrare: Pierdută, mulaj păstrat în colecția dr. Ș. Niculescu, București.

18. Piatră de inel; pl. II, fig. 16

Loc de descoperire: Romula;

Dimensiuni: 12 x 15 mm;

Material: mulaj ceară;

Stare de conservare: mulaj

Calitate: slabă;

Tehnica: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: formă ovală, suprafața plană, cu reprezentarea lupte-i dintre Pan și capră, capra se repede asupra zeului care a luat o poziție de apărare, în dreapta scenei este redat un *pedum*;

Datare: sec. II- III;

Bibliografie: Tudor 1967, 222 nr. 61, pl. 6/ 9;

Loc de păstrare: Pierdută, mulaj păstrat în colecția dr. Ș. Niculescu, București.

19. Piatră de inel; pl.II, fig. 17

Loc de descoperire: Romula;

Dimensiuni: 10 x 13 mm;

Material: mulaj ceară;

Stare de conservare: mulaj;

Calitate: slabă ;

Tehnica: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: formă ovală, suprafața plană, cu reprezentarea lupte-i dintre două capre ridicate pe picioarele de din spate pentru a se izbi cu coarnele;

Datare: sec. II- III;

Bibliografie: Tudor 1967, 222 nr. 65, pl. 6/ 13;

Loc de păstrare: Pierdută, mulaj păstrat în colecția dr. Ș. Niculescu, București.

20. Piatră de inel; pl. II, fig. 18

Loc de descoperire: Romula;

Dimensiuni: 7 x 10 mm;

Material: mulaj ceară;

Stare de conservare: mulaj;

Calitate: slabă;

Tehnica: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: formă ovală, suprafața plană cu reprezentarea unui satyr în mers spre stânga, poartă *nebrida* pe spate, în mâna dreaptă are un strugure, iar în stânga un obiect neclar;

Date: sec. II- III;

Bibliografie: Tudor 1967, 222-224 nr. 67, pl. 6/ 15;

Loc de păstrare: Pierdută, mulaj păstrat în colecția dr. Ș. Niculescu, București.

21. Piatră de inel :

Loc de descoperire: Deva;

Dimensiuni: 9x 3 mm;

Material: carneol roșu;

Stare de conservare: exemplar întreg;

Calitate: slabă;

Tehnică: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: piatră de formă ovală cu decor incizat; imaginea incizată este cea a Liberei care este îmbrăcată cu un veșmânt lung cu falduri, pe cap poartă o pălărie încărcată cu plante și fructe, în mână dreaptă ține *thyrsosul*, execuție neglijentă;

Date: sec. II- III;

Bibliografie: Țeposu – David 1960, 530, 32, fig 1/ 7;

Loc de păstrare: MNIT nr de inv: I 646.

22. Piatră de inel; pl. II, fig. 19 a și b

Loc de descoperire: Micia;

Dimensiuni: 13x 11 mm;

Material: carneol roșu;

Stare de conservare: exemplar întreg;

Calitate: slabă;

Tehnică: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: piatră de formă ovală cu decor incizat; imaginea incizată este cea a lui Silvanus- nud- în mers spre stânga, în mână dreaptă ține un cosor și în stânga o ramură de pin;

Date: sec. II- III;

Bibliografie: Țeposu – David 1960, 530, 34 fig 2/ 34; Rusu 1973, 397, fig. 10

Loc de păstrare: MNIT nr de inv: 4646.

23. Piatră de inel; pl. II, fig. 20

Loc de descoperire: Micia;

Dimensiuni: 12, 3x 9,2 mm;

Material: carneol roșu;

Stare de conservare: exemplar întreg;

Calitate: slabă;

Tehnică: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: piatră de formă ovală cu decor incizat; imaginea incizată este a unei divinități campestre în mers spre stânga, în dreapta ține un băț, de care atârnă un animal vânat, iar în mână stângă ține un spic de grâu;

Date: sec. II- III;

Bibliografie: Țeposu – David 1960, 530 fig 2/ 32;

Loc de păstrare: MNIT nr de inv: 4629.

24. Piatră de inel; pl. II, fig. 21

Loc de descoperire: Porolissum;

Dimensiuni: - 14,5x 12 mm;

Material: sticlă brun- gălbuie;

Stare de conservare: exemplar întreg;

Calitate: slabă;

Tehnică: turnare în tipar;

Descriere: formă ovală suprafața ușor bombată, piatra prezintă decor incizat sub forma a două mâini împreunate care țin trei spice de grâu și o floare de mac, deasupra în partea stângă se află un capricorn;

Datare: sec. II- III;

Bibliografie: Țeposu – Marinescu, Lako 1973, 13, nr. 61, pl. 3/ 61;

Loc de păstrare: MJIAZ, inv. 264/1958.

25. **Piatră de inel;** pl. II, fig. 22

Loc de descoperire: Cinciș(mormânt de incineratie în interiorul unei construcții funerare- mausoleu?)

Dimensiuni: NM

Material: carneol

Stare de conservare: exemplar întreg;.

Calitate: slabă;

Loc de păstrare: NM;

Tehnica: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: inel de aur cu gemă care reprezintă pe Pan ,cu *syrinx* și *pedum* ,

Datare: sec. II- III¹⁹² ;

Bibliografie: Floca, Valea 1965, fig. 10;

Loc de păstrare: NM.

26. **Piatră de inel;** pl. II, fig. 23

Loc de descoperire: Micia;

Dimensiuni: 9x 6, 5 mm;

Material: carneol roșu;

Stare de conservare: exemplar întreg;

Calitate: slabă;

Tehnica: debitare incizare, șlefuire;

Descriere: piatră de formă ovală cu decor incizat montată într-un inel fier; imaginea incizată este cea a unui *krater* între două spice de grâu;

Datare: sec. II- III;

Bibliografie: Țeposu – David 1960, 530, 45 fig 2/ 53;

Loc de păstrare: MNIT nr de inv: 4748.

27. **Piatră de inel;** pl. II, fig. 24

Loc de descoperire: Micia;

Dimensiuni: 15x 12 mm;

Material: jasp verde;

Stare de conservare: exemplar întreg;

Calitate: slabă;

Tehnica: debitare, incizare, șlefuire;

Descriere: piatră de formă ovală cu decor incizat; imaginea incizată este cea a unui *krater* între patru spice de grâu

Datare: sec. II- III;

Bibliografie: Țeposu – David 1960, 530, 45 fig 2/ 55;

Loc de păstrare: MNIT nr de inv: 4639.

BIBLIOGRAFIE

I. IZVOARE LITERARE

Ovidiu	<i>Fastele</i> , trad. Florescu Ioan, Costa Traian, ed. Academiei 1965
Ovidiu	<i>Metamorfoze</i> , trad. Maria V. Petrescu, Ed. de Stat, București 1977
Macrobius	<i>Saturnalia</i> , trad. Gh. Tohăneanu, ed. Academiei, București

¹⁹² Floca, Valea 1965, p. 189.

- Persius. Iuvenal. 1961
Satire și epigrame, trad.T. Mănescu și A. Hodoș și I. Fischer, ed. Pentru Literatură, București 1967
- Marțial
Naturalis Historia, trad. Ioana Costa și Tudor Dinu, vol VI, Ed. Polirom, Iași 2004.
- Virgilius
Bucolice, Georgice, trad. G.I. Tohăneanu, , Timișoara 1997
 Amarcord, 1997

II. BIBLIOGRAFIE DE SPECIALITATE

- Alicu 1989
 Alicu D., *Urbanism și arhitectură în Dacia romană. III Ulpia Traiana*, RMM, 2, 3- 13
- Ardevan
 Ardevan R., *Despre o gemă romană de la Gherla*, Peuce, 3-4, p. 183- 187
- 2005- 2006
- Babelon
 Babelon M.E., *Catalogue des canées antique et modernes de la Bibliothèque Nationale*, Paris
- 1897
- Bărbulescu 1994
 Bărbulescu M., Potaissa: Studiu Monografic, Turda
- Benea
 Benea Doina, *Atelierele romane de mărgele de la Tibiscum*, Timișoara
- 2004
- Benea 2007
 Benea Doina , *Considerații privind cercetările arheologice referitoare la meșteșugurile din provincia Dacia*, BHAUT, VIII, p.35-66.
- Benea 2008
 Benea Doina, *Accesorii vestimentare. Mărgelele(I). Între import și producție internă*, BHAUT, X, p. 134- 166.
- Băluță 1971
 Băluță C. I., *O semnificativă camee descoperită la Apulum*, Apulum, IX, p. 347-351
- Băluță 1979
 Băluță Cloșca, *Considerații referitoare la răspândirea și producerea sticlei în Dacia Superior*, Apulum, XVII, p. 195-200
- Băluță 1994
 C.L.Băluță, *O semnificativă camee de la Apulum*, Apulum, IX, p.347-352.
- Crînguș-Balaci
 Crînguș- Balaci Mariana, *Despre prezența caietelor de modele în Dacia Romană*, BHAUT, VIII, p. 69- 75
- 2007
- Eliade, Culianu
 Eliade M., Culianu I. P., *Dicționar al religiilor*, București
- 1993
- Ghiurca 1994
 Ghiurca V., *Încercare de identificare topografică a unor geme romane din Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei*, ActaMN, 31, p. 224-229.
- Floca, Valea 1965
 Floca O., Valea M., *Villa rustica și necropola daco- romană de la Cinciș*, ActaMN, II, 1965, p.163-192.
- Floca, Wolski
 Floca O., Wolski Wanda, *Aedicula funerară în Dacia Romană*, BMI, 42, 3, p.3-52
- 1973
- Gramatopol 1991
 Gramatopol M., *Artele miniaturale în antichitate*, București
- Gramatopol 2007
 Gramatopol M., *Studia II*, Brașov
- Gudea 1989
 Gudea N., *Un complex arheologic daco –roman la granița de nord a Imperiului Roman*, vol.I, ActaMP, XIII.
- Gudea et alii 1994
 Gudea N., Matei M., Pop H., Bajusz I., Tamba D., *Raport preliminar în legătură cu săpăturile arheologice și lucrările de conservare și restaurare executate la Porolissum în anul 1993 (Rapport préliminaire sur les fouilles archéologiques et les ouvrages de conservation et de restauration exécutés a Porolissum en 1993)*, ActaMP, XVIII, p. 111-133.

- Gudea 1996 Gudea N., *Porolissum. Vama romană. Monografie arheologică*, Cluj Napoca.
- Guiraud 1998 Guiraud Helene, *Intailles du musée des Antiquités nationales*, Antiquités Nationales, 30, p.131-142
- Hadiji-Vasincea 2007 Hadiji- Vasincea Maria, *Prelucrarea pietrelor semiprețioase în Dacia Romană*, BHAUT, VIII, p. 201-206.
- Ionescu 2001 Ionescu Corina, *Expertiza gemologică*, Cluj- Napoca
- Johns 1996 Johns C., *The jewellery in roman Britain. Celtic and classical traditions*, Londra
- Kernbach 1989 Kernbach V., *Dicționar de mitologie generală*, București
- Lang 1997 Laing Jennifer, *Art&Society in Roman Britain*, Gloucestershire
- Macrea 1969 Macrea M., *Viața în Dacia Romană*, București
- Pantazi 1998 Pantazi Adriana, *Aspecte ale glipticii din Dacia romană*, Ziridava, 21, p. 43- 51
- Petculescu et alii 2004 Petculescu L., Alicu D., Rădeanu Virginia, Egri Mariana, Mitar Cristina, *Veșel [Micia].Punct: Vicus militar, SE Amfiteatru, Sector Sud. Campania2003*(<http://www.cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2004/cd/index.htm>).
- Popescu 2004 Popescu M., *La religion dans l' armee romaine de Dacie*, București
- Popović 2003 Popović Ivana, *Bijoux Romains dans les Balkans: traditions locales et influence de la romanisation*, Balcanica, 34, p. 39-62, Belgrad
- Pribac 2006 Pribac S., *Aspecte sociale ale vieții spirituale din Dacia Romană*, Timișoara
- Protase, Gudea, Ardevan 2008 Protase D., Gudea N., Ardevan R., *Din istoria militară a Daciei romane.Castrul roman de la Gherla*, Timișoara
- Richter 1920 Richter Gisela M. A., *Catalogue of engraved gems of the classical style*, New York
- Rodean 2002 Rodean N., *Piese romane de bronz din colecțiile Muzeului Brukenthal*, Apulum, XXXIX, p. 259- 263
- Rusu 1973 Rusu Adriana, *Considerații privind cultul lui Silvanus în Dacia Romană*, Sargeția, 1X, p.395- 403.
- Stoicovici1978 Stoicovici E., *Atelier de sticlă rubin la Dierna(Orșova)*, ActaMN, XV, p. 245- 250
- Stoicovici 1982 Stoicovici E., *Compoziția mărgelilor de la Porolissum*, ActaMP, VI, p. 41-46.
- Șandru 2003 Șandru I., *Testamentul de la Sucidava*, Funeraria Dacoromana, p. 196- 204.
- Tudor 1967 Tudor D., *Pietre gravate descoperite la Romula*, Apulum, VI, p. 209-230.
- Tudor 1978 Tudor D., *Oltenia Romană*, ed. a IV-a, București
- Țeposu-David 1959 Țeposu- David Lucia, *Un nou abrax de la Porolissum*, în SCIV X, 2, p. 463- 467.
- Țeposu – David 1960 Țeposu – David Lucia, *Gemele și cameele din Muzeul Arheologic din Cluj*, Omagiu lui Constantin Daicoviciu, p. 525-535, București
- Țeposu – David 1960b Țeposu – David Lucia, *Mitul lui Marsyas pe o gemă descoperită la Porolissum*, SCIV 11, 2, p. 411-417
- Țeposu- Țeposu – David Lucia, *Colecția de geme a Muzeului Brukenthal*

Marinescu 1965	<i>din Sibiu</i> , Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal XII, 83- 120
Țeposu-Marinescu,	Țeposu- Marinescu Lucia, Lakó Eva, <i>Catalogul colecției de geme</i>
Lakó 1973	<i>romane Muzeul de Istorie și Artă Zalău, Zalău</i>
Țeposu-Marinescu	Țeposu – David Lucia, <i>A propos du camee Orghidan</i> , Dacia, 38-
1994-1995	39, p. 109- 119
Vertemont 2000	Vertemont J., <i>Dicționar al mitologiilor indo- europene</i> , Timișoara
Woisch-Meautis	Woisch-Meautis Daphne, <i>La représentation des animaux et des</i>
1982	<i>êtres fabuleux sur les monuments funéraires grecs</i> , Neuchatel

Lista ilustrațiilor

PLANȘA I.GEME

- Fig. 1a Gemă din carneol, Gherla (apud Ardevan 2005- 2006, p. 187, fig. 1)
 Fig. 1b Gemă din carneol , Gherla (apud Ardevan 2005- 2006, p. 187, fig. 1)
 Fig. 2 Gemă din jasp, Micia, apud Țeposu – David 1960, p. 528, nr. 9, fig 1/ 16
 Fig. 3 Gemă din jasp, Micia, apud Țeposu – David 1960, p. 528, nr. 10 fig 1/ 15
 Fig. 4 Gemă din carneol, Porolissum apud Țeposu – David, p. 529, nr. 28, fig 2/ 28;
 Fig. 5 Gemă din jasp, Tilișoara, apud Țeposu – David 1960, p. 529, nr. 27, fig 1/ 21;
 Fig. 6 Gemă din cornalină, Romula apud Tudor 1967, p. 217, nr. 34, fig 3/ 16;
 Fig. 7 Gemă din jasp, Porolissum, apud Țeposu – Marinescu 1973, p. 7, nr. 21, pl. II/21;
 Fig. 8 Gemă din jasp, Porolissum, apud Țeposu – Marinescu 1973, p.7, nr. 23, pl. II/23.
 Fig. 9 Gemă din cornalină, Romula apud Tudor 1967, p. 221, nr. 34, fig 5/ 7 ;
 Fig. 10 Gemă din carneol, Porolissum apud Țeposu – Marinescu 1973, p. 9, nr. 36, pl. II/ 36.
 Fig. 11 Gemă din carneol, Porolissum apud Țeposu – Marinescu 1973, p.10, nr. 37, pl. II/ 37;
 Fig. 12 Gemă din onix, Romula, apud Tudor 1967, p. 213, nr. 16, pl. 2/ 15;
 Fig. 13 Gemă din jasp, Romula, apud Tudor 1967, p. 214, nr. 19, pl. 3/ 2;

PLANȘA II. GEME

- Fig. 14 Gemă din jasp, Romula, (apud Tudor 1967, p. 214, nr. 20, pl. 3/ 3);
 Fig. 15 Gemă- mulaj de ceară, Romula, apud Tudor 1967, p. 221 nr. 53, pl. 6/ 1;
 Fig. 16 Gemă- mulaj de ceară, Romula, apud Tudor 1967, p. 222 nr. 61, pl. 6/ 9;
 Fig. 17 Gemă- mulaj de ceară, Romula, apud Tudor 1967, p. 222 nr. 65, pl. 6/ 13;
 Fig. 18 Gemă- mulaj de ceară, Romula, apud Tudor 1967, p. 222-224 nr. 67, pl. 6/ 15;
 Fig. 19 a Gemă din carneol , Micia apud Țeposu – David 1960, p. 530, 34 fig 2/ 34;
 Fig. 19 b Gemă din carneol , Micia apud Rusu 1973, p. 397, fig. 10
 Fig. 20 Gemă din carneol , Micia apud Țeposu – David 1960, p. 530 fig 2/ 32;
 Fig. 21 Gemă din sticlă, Porolissum, apud Țeposu – Marinescu 1973, p. 13, nr. 61, pl. 3/ 61.
 Fig. 22 Gemă din carneol , Cinciș apud Floca& Valea 1965, fig. 10
 Fig. 23 Gemă din carneol , Micia apud Țeposu – David 1960, p 530, 45 fig 2/ 53;
 Fig. 24 Gemă din jasp , Micia apud Țeposu – David 1960, p. 530, 45 fig 2/ 55;

PLANȘA III. FORMA PIETRELOR DE INEL: a, b, c - variante de caboșon; d- lentilă; e, f- tabletă; g – sferă apud Ionescu 2001, fig.23.



Fig. 1a



Fig. 1b



Fig. 2



Fig. 3



Fig. 4



Fig. 5



Fig. 6

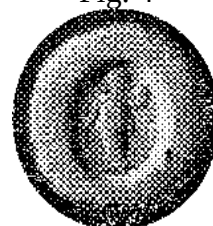


Fig. 7

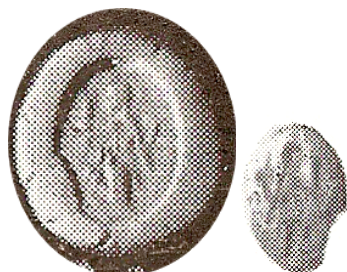


Fig. 8



Fig. 9



Fig. 10



Fig. 11



Fig. 12



Fig. 13

PLANŞA I



Fig. 14



Fig. 15



Fig. 16



Fig. 17



Fig. 18



Fig. 19a



Fig. 19b



Fig. 20



Fig. 21



Fig. 22

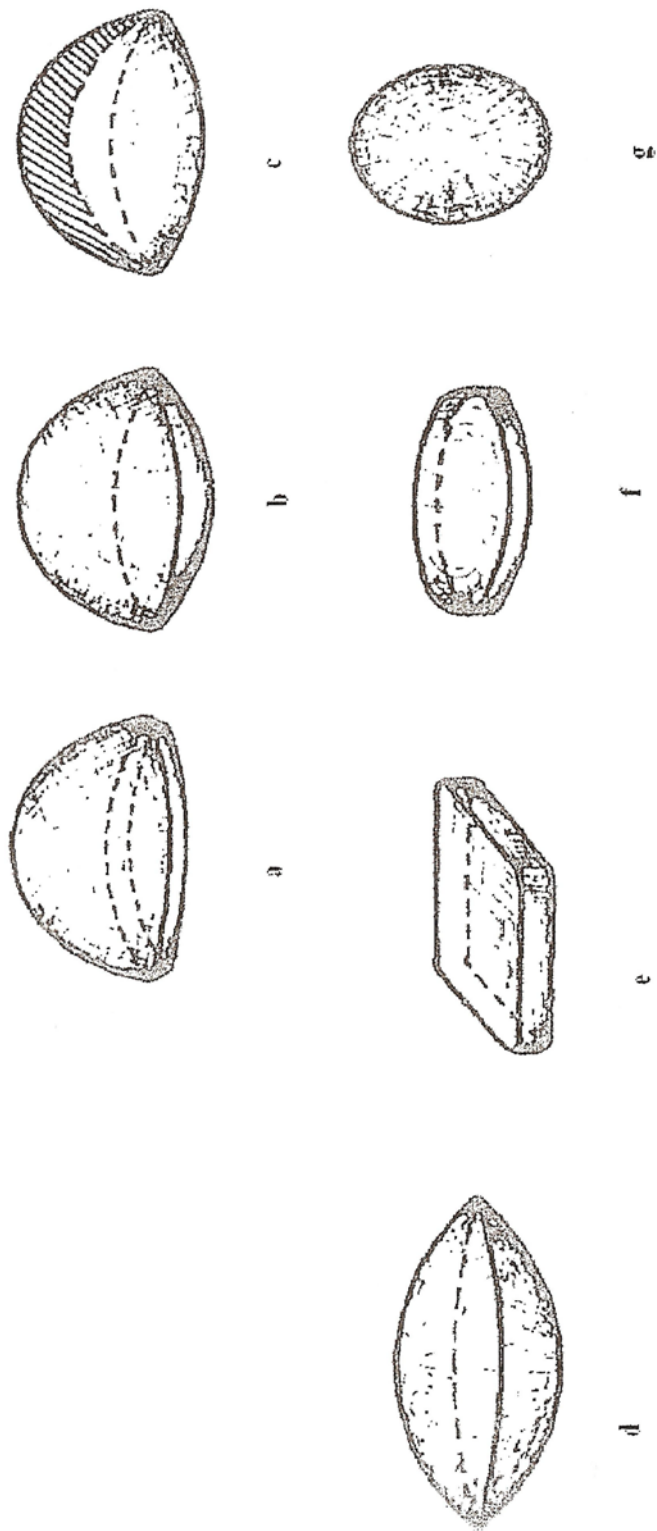


Fig. 23



Fig. 24

PLANȘA II



PLANŞA III